

Hreyfingar ferðapjónustu: Skipun þróunarverkefnis í ferðapjónustu á Vestfjörðum

Gunnar Þór Jóhannesson*

ÁGRIP

Í umræðu um byggðamál og atvinnuþróun er oft horft til ferðapjónustu sem mögulegs bjargráðs. Þetta á ekki síst við um jaðarsvæði, bæði í alþjóðlegu samhengi og innan einstakra ríkja eins og Íslands. Vaxandi mikilvægi ferðapjónustu vekur upp spurningar um hvernig megi nálgast og skilja þau ferli sem liggja að baki þróunar í ferðapjónustu. Í þessari grein er möguleg nálgun að þessum ferlum rædd og sett í samhengi við dæmi um skipun (e. ordering) tiltekins þróunarverkefnis í ferðapjónustu sem verið er að vinna að á Þingeyri við Dýrafjörð. Það byggir á einni af Íslendingasögnum, Gísla sögu Súrssonar. Framkvæmdin er í höndum áhugamannafélagsins Víkingar á Vestfjörðum. Nálgunin sem um ræðir grundvallast á efnislegri tengslahyggju og nýtir kenninguna um gerendanet (e. actor-network theory) sem greiningarramma. Í greininni er megináhersla lögð á skipunar og þýðingarferli verkefnisins, það er, hvernig það er staðsett á svæðinu. Því er haldið fram að gerendanetskenningin geti rakið upp og um leið varpað ljósi á þau flóknu tengsl sem liggja að baki þróun í ferðapjónustu á jaðarsvæðum.

Lykilorð: Ferðapjónusta, þróun, staður, gerendanetskenning, þýðing, víkingar.

ABSTRACT

Mobilities of tourism: The ordering of a tourism development project in the Westfjords, Iceland

In the discourse on regional and economic development, tourism frequently features as a possible coping strategy. This is not the least the case in regard to peripheral areas, both in international context and within single nation states as Iceland. The growing importance of tourism raises questions about how the trajectories of tourism development may be approached and understood. In this article a possible approach is discussed in relation to the ordering process of a particular tourism development project that is underway in the village of Þingeyri that is situated in the Westfjords. It is based on one of the Icelandic Sagas, Gísla saga Súrssonar, and is carried out by a non-profit organization called Víkingar á Vestfjörðum (Westvikings). The approach in question is based on relational materialism and makes use of actor-network theory as an analytical framework. The paper emphasizes description of the ordering and translation process of the project, that is how it is placed in the area. It contends that actor-network theory is able to trace and cast light on the complex relations that lie behind tourism development in peripheral areas.

Keywords: Tourism, development, place, actor-network theory, translation, vikings.

INNGANGUR

Ferðapjónusta er einn af stærstu atvinnuvegum í heimi. Víða er hún markaðssett sem hugsanleg leið til styrkingar atvinnulífs og byggðapróunar. Það á til dæmis við um Ísland, þar sem bæði ríki og sveitarfélög hafa horft til ferðapjónustu sem eins helsta bjargráðs fyrir dreifbýli (Alþingi 2002; Byggingastofnun 1999). Með tilliti til þess að ferðamennska er sívaxandi og að ferðapjónusta spilar æ stærra hlutverk í orðræðu um byggðapróun vakna spurningar um hvernig megi nálgast og skilja þróunarferli ferðapjónustu.

Í þessari grein er gaumgæft hvernig

staðsetning og skipun þróunarverkefnis í ferðapjónustu getur farið fram. Um er að ræða þróunarverkefni í ferðapjónustu á og við Þingeyri, sem félagið Víkingar á Vestfjörðum er að vinna að. Verkefnið byggir á hugmyndum um hvernig megi nýta Gísla sögu Súrssonar til eflingar ferðapjónustu á svæðinu. Megináhersla er lögð á að kanna skipunarferil verkefnisins og í því tilliti er lagt upp með nálgun að ferðapjónustu sem grundvallast á efnislegri tengslahyggju og kenningunni um gerendanet sem greiningarramma. Því er haldið fram að það líta megi á verkefnið sem gerendanet sem

* Institut for Geografi og Internationale Udviklingsstudier, Roskilde Universitetscenter; gunnarjo@ruc.dk

er samsett úr margleitum tengslum og sem leggur til við stöðuga myndun eða verðandi Þingeyrar sem staðar. Þetta gerendaneit inniheldur til dæmis Gísla Súrsson og sögu hans, ferðamálafulltrúa Vestfjarða, fjölþjóðlegt verkefni í þróun ferðaþjónustu, Evrópusambandið, grjót, arkitekt sem er ættaður frá Þingeyri og fjölmarga íbúa á svæðinu.

Í greininni er byrjað á að skissa upp hvernig hugmyndir hagrænnar landfræði um staðbundna þróun hafa verið teknar upp innan ferðamálafræði til að útskýra þróun ferðaþjónustu. Hugtakið staður þjónar sem bakgrunnur fyrir umræðuna. Hér er um að ræða sjónarhorn þar sem áhersla er lögð á mikilvægi ólíkra félagslegra tengsla, rýmislega nálægð og ólíkar gerðir þekkingar fyrir þróun ferðamannastaða. Því næst er gerð grein fyrir gerendanetskenningunni og hún rædd sem mögulegur greiningarammi fyrir þróun í ferðaþjónustu. Að lokum er athyglinni beint að Gísla sögu verkefninu og þeirri vinnu sem Víkingar á Vestfjörðum hafa innt af hendi til að staðsetja verkefnið á svæðinu. Í greininni er talað fyrir skilningi á stað og á þróun í ferðaþjónustu sem grundvallast á efnislegri tengslahyggju og lögð fram greining á skipun Gísla sögu verkefnisins í þeim anda.

ÞRÓUN FERÐAÞJÓNUSTU – SPURNING UM STAÐ

Hugtakið staður er nytsamur bakgrunnur fyrir umræðu um þróun í ferðaþjónustu. Ferðaþjónusta hefur augljóslega mikið með staði að gera. Gildi ferðamennsku byggir ekki síst á upplifun fólks af áfangastöðum og þannig leggja staðir til við merkingarsköpun ferðamennsku. Nýsköpun, til að mynda þróun í ferðaþjónustu, er einnig yfirleitt tengd ákveðnum stöðum eða staðbundnum tengslum. Hugtakið staður var í forgrunni húanískrar landfræði á áttunda áratugnum. Það var lykilhugtak til aðgreiningar á áherslum hennar frá almennari straumi landfræðinnar sem byggði á pósitífiskari nálgun og einblíndi á rými (Johnston o.fl. 2000). Gróflega má segja að út frá þessum

ólíku stefnum hafi skapast tvíhyggjulegur skilningur á stað og rými. Rými hefur verið tengt efnislegum þáttum og rúmfræðilegri skipun þeirra. Það hefur vísað til eininga sem þýða ekkert í sjálfu sér (Hetherington 1997). Staður hefur á hinn bóginn verið hugsaður sem manngerður; eitthvað tengt samfélagi og menningu sem sprettur af mannlegri breytni. Staður er þannig rými sem hefur verið fengin merking. Þessi afstaða hefur verið gagnrýnd af ýmsum fylgjendum síð-formgerðarhyggju sem hafa bent á mikilvægi efnisgerðar staða og flókna og margleita skipan sem felst í framleiðslu þeirra (Cloeke og Jones 2004; Hetherington 1997; Thrift 1999).

Hagræn landfræði hefur á síðustu árum lagt mikið af mörkum til skilnings á staðbundinni þróun með því að beina kastljósinu að mikilvægi félagslegra tengsla, rýmislegri nálægð gerenda og ólíkra gerða þekkingar (sjá t.d. Yeung 2005; Bathelt o.fl. 2004). Það hefur þó löngum farið lítið fyrir rannsóknnum á ferðaþjónustu innan þessa geira (Ioannides og Debbage 1998; Bærenholdt o.fl. 2004). Það er athyglisvert þegar hugsað er um mikilvægi ferðaþjónustu fyrir atvinnulíf og þann stóra sess sem ferðaþjónusta skipar í stefnumótun um byggðamál og atvinnuþróun á mörgum stöðum. Tveir samverkandi þættir eru oft taldir geta útskýrt þetta bil á milli hagrænnar landfræði og ferðamálafræða. Í fyrsta lagi hafa hagrænir landfræðingar einblínt á framleiðsluðnað og sett fram kenningar um klasa, náms- og iðnaðarsvæði á þeim grunni (Bathelt o.fl. 2004; Ioannides og Debbage 1998; Maskell o.fl. 1998; Yeung 2005). Í öðru lagi hefur reynst hægara sagt en gert að skilgreina ferðaþjónustu sem heildstæða atvinnugrein og ekki eru allir á eitt sáttir um hvort það sé yfirhöfuð fýsilegt (Ioannides og Debbage 1998; Leiper 1993; Smith 1993). Þessi atriði segja þó aðeins hálfu söguna. Ef ferðaþjónusta er ekki framleiðsluðnaður þarf ekki að koma á óvart að lítið fari fyrir henni í hagrænni landfræði. Kenningar hennar eiga einfaldlega ekki við ferðaþjónustu.

Ef á hinn bóginn er gengið út frá því að ferðapjónusta sé framleiðsluiðnaður verður að leita annarra skýringa. Skilningur á stað sem er undirliggjandi innan hagrænnar landfræði er að mínu mati líkleg skýring á því hversu ferðapjónusta er lítt sýnileg á þessu fræðasviði.

Þrátt fyrir að mikið hafi verið lagt upp úr staðsetningu fyrirtækja fyrir framgang nýsköpunar og hagþróunar á ákveðnum svæðum hefur lítil umræða verið um hugtakið stað. Með nokkurri einföldun má segja að mikið af rannsóknum innan þessa geira byggji á tvíhyggjulegum skilningi á félagslegum tengslum þar sem þau eru flokkuð í „sterk tengsl“ og „veik tengsl“ og tengd ákveðnum rýmislegum hugsmíðum (Grabher 2004)¹. Sterk tengsl eru álitin staðbundin og veik tengsl óstaðbundin og hverful. Hugmyndir um klasa, nýsköpunar umhverfi, náms- og iðnaðarsvæði byggja á þessum tvíhyggjulega skilningi á tengslanetum. Þar eru nýsköpunarfyrirtæki og stofnanir í aðalllutverkum. Árangursrík nýsköpun og hagþróun er rakin til rýmislegrar nálægðar þeirra og ákveðinna tengsla sem eru talin háð þeirri nálægð. Þau eru þannig talin tengjast innbyrðis með sterkum félagslegum tengslum en tengjast hinu hnattræna sviði, t.a.m. markaði, með veikum tengslum (Grabher 2004). Uppskrift að árangursríkri staðbundinni þróun er talin fást með hæfilegu jafnvægi á milli ólíkra gerða tengsla og megináhersla hefur verið lögð á að finna það. Hin staðbundnu tengsl hafa þó verið í forgrunni sem grundvöllur nýsköpunar og vettvangur staðbundinnar verkþekkingar (Bathelt o.fl. 2004). Þessar rannsóknir gefa í skyn að staður sé landfræðilega afmörkuð eining; hálfgeri ílát sem þróunaraðgerðir geta lagt til við að fylla með innihaldi, það er merkingu.

Þrátt fyrir að hagræn landfræði hafi látið sig ferðapjónustu litlu varða miðað við aðra geira hagkerfisins, hefur það ekki komið í veg fyrir að megin hugmyndir greinarinnar hafi verið prófaðar í ferðamálafræðum. Það

á sérstaklega við um rannsóknir á þróun áfangastaða (Hjalager 2000; Pavlovich 2003; Tinsley og Lynch 2001). Þegar þróun í ferðapjónustu hefur verið rannsökuð í samhengi hagrænnar landfræði með áherslu á heppilegar tengslasamsetningar (sjá t.d. Hjalager 2000; Tinsley og Lynch 2001) kemur í ljós að fyrirtæki í ferðapjónustu virðast ekki vera sérstaklega dugleg við að hagnýta sér staðbundin tengslanet sín á milli. Staðbundin tengsl á milli fyrirtækja skipta oft minna máli en annars konar óformleg tengsl á svæðinu fyrir utan margskonar óstaðbundin tengsl (Bærenholdt, o.fl. 2004).

Ég tel að það búi meira í stað og þróunarferlum ferðapjónustu en ætla mátti samkvæmt þessum hugmyndum, en tel um leið að hagræn landfræði ætti að láta sig ferðapjónustu varða. Það er mikilvægt að hætta ekki við að kanna samband rýmislegra tengsla og hagþróunar í samhengi ferðapjónustu, þó að hefðbundnar hugmyndir hagrænnar landfræði eigi illa við ferðapjónustu og ferðamennsku eins og hún birtist í framkvæmd. Ferðamennska og ferðapjónusta byggist á tengslum sem koma til í gegnum flókin kerfi sem einkennast af hreyfanleika og óhreyfanleika fólks, fjármagns, hluta, ímynda, upplýsinga og tákna yfir tíma og rými. Þessar mismunandi tegundir (ó)hreyfanleika grafa undan hugmyndum um sjálfstæði og afmörkun ferðamannastaða, sem og annarra staða. Það er einnig ljóst að efnislegir þættir skipta sköpum fyrir hverskonar ferðir, ferðalög og ferðamennsku og merkingarsköpun þessara athafna. Ímyndir, tákni og orðræður skipta miklu, en það er mikilvægt að undirstrika efnislega þætti ferðamennsku, ferðapjónustu og ekki síst staða sem hafa oftar en ekki fallið í skuggann. Myndun eða verðandi staðar er ekki endilega eingöngu háð mannlegri breyttni.

Til að ná utan um þau óreiðukenndu og að mörgu leyti gruggugu tengsl sem felast í ferðamennsku og ferðapjónustu

¹ Granovetter (1973) fjallaði einna fyrstur um mikilvægi mismunandi tengsla í grein sinni um sterk og veik tengsl, þar sem hann beindi kastljósinu að styrk veikra tengsla. Síðan hafa margir fetað í fótspor hans og endurunnið hugmyndir hans á einn eða annan hátt.

er þörf á blæbrigðríkari nálgun en þeirri tvíhyggjulegu sem rædd var að framan. Innan ferðamálafræða hefur mögulegur valkostur verið að þróast síðustu ár samfara aukinni áherslu á gjörðir (e. practices) og gjörninga (e. performances) (Bærenholdt o.fl. 2004; Coleman og Crang 2002; Edensor 2000, 2001; Sheller og Urry 2004). Þessi nálgun byggir á tengslahyggju. Ferðafólk, ferðapjónar, hlutir og staðir eru hugsaðir sem afurðir gjörða sem framleiða og endurframleiða tengsl. Rannsóknir beinast því að þessum gjörðum sem leiða til ákveðinna afleiðinga. Það geta til dæmis verið (ferðamanna)staðir, tákni, ímyndir eða reynsla.

Þessi nálgun er sprottin frá menningarlandfræði, mannfræði og menningarfræðum. Rannsóknir hafa sérstaklega beinst að gjörðum og gjörningum ferðafólks og hvernig það leggur sitt til við framleiðslu staða í gegnum líkamnaðar og aðstæðubundnar gjörðir sínar (Edensor 2001; Haldrup og Larsen 2003; Larsen 2004). Undirliggjandi myndlíkingar í þessari nálgun, eins og tengslanet og flæði, skapa þó einnig snertipunkt við rannsóknir á hagrænni þróun ferðamannastaða. Almennt má segja að sjónarhornið hafi leitt til gagn Gerrar endurhugsunar á lykilhugtökum innan ferðamálafræða og þar er hugtakið staður engin undantekning.

Í stað þess að hugsa um stað sem staðnað ílát er lítið á hann sem efnislega afurð tengslagjörða. Staðir eru „...framleiddir að hagrænu, pólitísku og menningarlegu leyti í gegnum margfalda [og] nettengda hreyfanleika fjármagns, fólks, hluta, tákna og upplýsinga“ (Bærenholdt o.fl. 2004, 145; þýð. GPJ). Staðir verða til við samsetningu og skipan margleitra parta. Þeir snúast aðallega um sköpun greinarmuns eða auðkenna (Hetherington 1997). Afmörkun þeirra og um leið merking þeirra er ekki fyrirfram gefin, heldur verður að framleiða hana og vinna að henni. Staðir eru gerðir stöðugir af og til en aldrei á endanlegan hátt. Þeir eru í stöðugu staðsetningarferli í sambandi við aðra staði; þeir eru verðandi en ekki verandi. Hetherington (1997) sækir

innblástur til Foucault og heldur því fram að hugsa megi um staði eins og skip. Skipið er hér myndlíking fyrir félagslega skipun. Það hreyfist um margleit gerendanet þar sem gerendurnir eru sambræðingar fólks, hluta, tækni, ímynda og orðræðna. Tengslagjörðir hægja eða herða á því þar sem það er sjálft afurð þessara gjörða.

Þessi skilningur felur í sér tvö mikilvæg atriði fyrir rannsóknir á þróun ferðapjónustu. Í fyrsta lagi eru staðir hreyfanlegir; þeir eru í stöðugu skipunarferli. Í öðru lagi veitir hann möguleika á að taka efnislega þætti með í reikninginn. Í stað þess að líta á stað sem bakgrunn eða ílát fyrir merkingarbærar gjörðir (ferða)fólks og ferðapjóna eru margleitir partar og gerendur dregnir fram á sviðið og þeim gefið vægi í sköpun staðar. Segja má að ferðamannastaðir „komi til leiks“ í gegnum margleitar tengslagjörðir. Þeir eru afurðir gerendaneta sem ólíkir gerendur spinna í sameiningu. Út frá þessum skilningi er ljóst að tvíhyggjuleg nálgun að þeim tengslum sem geta skipt máli fyrir staðbundna nýsköpun og þróun dugar ekki til. Hún nær aðeins utan um hluta þeirra tengsla sem skapa staði og byggir auk þess á tiltölulega ósveigjanlegum hugmyndum um „bestu“ samsetningu þeirra fyrir jákvæða hagþróun. Nálgun sem byggir á efnislegri tengslahyggju leysir hinsvegar upp rammann utan um tengsl sem geta hugsanlega leikið hlutverk í þróun ferðapjónustu. Staðir verða ekki til án tengsla og á sama hátt verða ferðamannastaðir ekki til nema vegna ferðafólks, ferðapjóna og fjölmargra annarra þátta sem í sameiningu verða til þess að sumir möguleikar þeirra verða að veruleika.

ÞÝÐING GERENDANETS

Ef hugmyndin um stað sem afleiðingu margleitra tengslagjörða er tekin gild kallar það á greiningarramma sem veitir möguleika á að taka efnislega þætti og margleitan hreyfanleika með í reikninginn. Kenningin um gerendanet (e. actor-network theory) er mögulegt svar við því (sjá t.d. Callon og Latour 1981; Law 1991; Law og Hassard 1999; Law og Mol 2001). Hún er þó

margföld í roðinu. Auðvelt er að skilja hana á ólíkan hátt og segja má að hún þarfnist gagnrýnnar skipunar ef hún á að nýtast sem greiningartæki fyrir ferðamál.

Miðlægur þáttur í gerendanetskenningunni er efnisleg tengslahyggja. Líkt og í öðrum útgáfum af tengslahyggju er lögð megináhersla á tengsl á milli eininga sem eru um leið afleiðingar tengsla (Emirbayer 1997). Með því að byggja á hugmyndum Foucaults (1995, 2003) hefur gerendanetskenningin þanið efnislega tengslahyggju út til hins ýrasta og heldur fram flatrí verufræði. Útkoman er lögmálið um almenna samhverfu. Með einföldun má segja að lögmálið um almenna samhverfu gangi út á að hægt sé að skýra náttúru og menningu út frá sama sjónarhorni þar sem þessir þættir eru órjúfanlega tengdir og samofnir hvor öðrum. Gerendanetskenningin reynir því að sneiða hjá vel þekktum hugmyndum nútímans sem byggja á tvíhyggju og hafa ýtt undir tvíhliða skilning á veröldinni. Þetta eru til dæmis skiptingar í menningu og náttúru, huga og líkama og hnattrænt og staðbundið. Í stað þess að einblína á einstaka flokka leggur gerendanetskenningin áherslu á að rekja upp tengslagjörðirnar sem leggja til við sífella endursköpun þeirra.

Lögmálið um almenna samhverfu hefur ýmsar afleiðingar í för með sér fyrir skilning okkar á miðlægum hugtökum félagsvísinda. Það á til dæmis við um gerendur og tengslanet. Gerandi er:

[h]ver sá þáttur sem sveigir rými að sér, gerir aðra þætti háða sér og þýðir vilja þeirra á sitt eigið tungumál. ... Hann [hún/það] skilgreinir rými og skipulag þess, stærðir og mælingar þeirra, gildi og staðla, hagsmuni og reglur leiksins (Callon og Latour 1981, 286; þýðing GBJ).

Gerandi er þannig tengslanet sem er búið til úr mismunandi hlutum (Law 1994). Þessi skilningur dregur fram hvernig allir gerendur eru sambærðingar af þáttum sem yfirleitt eru hugsaðir í sitt hvoru lagi. Tækni og náttúra er hluti af fólki um leið og samfélag og menning – það sem kalla má mennsku – er hluti af tækni,

landslagi og hlutum. Um leið undirstrikar gerendanetskenningin að breytni er spunnin á milli gerenda í tengslanetum. Breytni stendur þannig fyrir sameiginlega getu til athafna af hendi nettengdra gerenda (Cloke og Jones 2004). Þessu fylgir að allir gerendur eru tengslanet og um leið að hverskyns tengslanet geta verið gerendur. Þar með tengir gerendanetskenningin framhjá hugmyndum um hreina mannlega breytni og undirstrikar mikilvægi annarra þátta. Tæknilegir og efnislegir þættir ásamt tengslagjörðum er það sem lætur tengsl okkar, okkur sem gerendur, samfélög okkar og ekki síst staði okkar endast í tíma og rúmi (Callon og Latour 1981; Latour 1991). Gerendanet geta því enst, en þau eru aldrei endanleg.

Hugtakið tengslanet hefur einnig aðra og margfaldari merkingu innan kenningarinnar um gerendanet en í hefðbundnum félagsvísindum. Yfirleitt vísar tengslanet til tengsla á milli punkta. Tengslin eru þá hugsuð sem miðlar eða rásir á milli punkta þar sem tengslanet stendur fyrir flutning án umbreytingar (Latour 1999). Það er í gegnum þessar tengingar eða rásir sem gagnkvæm skipti á upplýsingum, trausti, vörum og fjármagni eiga sér stað.

Gerendanetskenningin leggur áherslu á þá vinnu sem liggur í tengslanetunum, þ.e. gjörðirnar sem skapa og endurskapa tengslin. Tengslanet vísar til þýðingarferlis sem er ferli umbreytinga og þá um leið hreyfingar. Tengsl komast ekki á nema með einhverskonar vinnu eða þýðingu og í gegnum hana koma gerendur skipan á líf sitt. Með öðrum orðum vísar hugtakið tengslanet til hreyfingar á milli staða, þeirra gjörða sem gera hana mögulega og þeirra afleiðinga sem hún getur haft. Gagnkvæmni, sem er eitt af lykileinkennum tengslaneta í hefðbundnum félagsvísindum, er ekki með öllu fjarlæg innan kenningarinnar um gerendanet. Hugtakið tengslanet er einnig notað til að vísa til sértækrar gerðar af viðhaldi og skipun tengsla (Law 1986; Law og Mol 2001). Sum tengsl byggjast með öðrum orðum á gagnkvæmni en það útilokar ekki aðar leiðir til að viðhalda

tengslum yfir tíma og rúm.

Gerendanetskenningin er því ekki kenning um að veröldin sé tengslanet, heldur fyrst og fremst nálgun að þeim hreyfingum eða þýðingum sem skapa hana. Þýðing er lykillinn að tengslum og hreyfanleika. Til að komast frá einum stað til annars verður að vinna í tengslanetum. Til að komast frá Þingeyri sem hefðbundnu sjávarþorpi til Þingeyrar sem ferðamannastaðar er þýðingar þörf. Í gegnum þýðingar verða tengslanet til, þau stækka eða breytast og um leið leggja þessar tengslagjörðir til við framleiðslu staða.

Í þessu sambandi heldur Callon (1991) því fram að þýðing sé í rauninni þríhliða aðgerð. Hún felur í sér þýðanda, eitthvað sem er þýtt og miðlara sem ber þýðinguna í sér. Þýðing er því háð miðlurum, sem eru ekki eins og rásir eða rör sem flytja með sér þýðinguna, heldur eru þeir sjálfir þrúgnir þýðingunni. Miðlarinn er þýðingin. Þessu fylgir að þegar eitthvað er þýtt tekur það líka breytingum. Þýðing er þannig ávallt ótrú fyrirmyndinni (Law 1997). Þýddur gerandi er ekki eins og frumgerðin. Hann er bæði líkur og ólíkur. Gerendur þýða hvorn annan í gegnum gjörðir sínar í tengslanetum. Í daglegu lífi okkar erum við stöðugt að þýða og á sama tíma erum við þýdd af öðrum. Í gegnum þýðingarferli verðum við það sem við erum þá stundina og þannig er þýðing grundvöllur hreyfanleika okkar.

Beint af kúnni er auðvelt að túlka gerendanetskenninguna sem alltumlykjandi kenningu sem umbreytir veröldinni í eitt stórt gerendanet. Þannig yrði hún enn ein ofurfrásögnin um lífið og tilveruna. En með því móti væri búið að gleyma öllu um tengslahyggu, ólíkar hugmyndir hennar um gerendur og tengslanet og ekki síst þýðingu. Gerendanetskenningin miðar ekki að því að safna saman gerendum og tengja þá saman í tengslanet sem virkar sem vel skipulögð heild, sem vinnur að einu markmiði. Skipanir gerendanets eru margleitari en það. Gerendanetskenningin

getur veitt innsýn í þýðingarferli og hvernig ákveðnir verufræðilegir möguleikar rætast í gegnum þau. Sérhver rannsókn er afurð slíks ferlis; samsetning margleitra parta sem rætist í gegnum tengslagjörðir. Þær frásagnir sem eru skapaðar með kenningunni um gerendanet eru samtímis afurðir og hluti af þeirri verðandi sem verið er að lýsa. Gerendanetskenningin leitast því við að komast hjá framsetningarmáta sem stöðvar eða frystir þá verðandi sem ætlunin er að lýsa. Það þýðir að gerendanetskenningin leggur mesta áherslu á að lýsa gjörðum og gjörningum gerenda án þess að útskýra þær eða setja saman kenningu um þær sem væri hægt að yfirfæra á aðrar aðstæður og annað samhengi í óbreyttri mynd.² Í stað þess að skapa víðfeðmar útskýringar sem veita okkur sýn aðhyllist gerendanetskenningin veika þekkingarfræði þar sem markmiðið er frekar að lýsa og skapa leiðir til að viðhalda hreyfingu (Latour 1988; Thrift 1999).

AÐ ÞÝÐA FERÐAMENNSKU

Í þessum hluta er hin fræðilega umfjöllun hér að framan sett í samhengi við dæmi um þróunarverkefni í ferðaþjónustu. Verkefnið er byggt upp á slóðum Gísla sögu Súrssonar með Þingeyri við Dýrafjörð sem miðstöð. Í megin atriðum gengur það útá hagnýtingu Gísla sögu til eflingar ferðaþjónustu. Verkefnið er hluti af fjölbjóðlega þróunarverkefninu *Destination –Viking: Sagalands*.

Umfjöllunin byggir á vettvangsvinnu minni sumarið 2004 á Þingeyri, auk heimilda sem hefur verið safnað frá janúar 2003. Gögnum var aðallega safnað með opnum viðtölum og þátttökuathugunum. Í upphafi voru viðmælendur valdir með snjóboltaaðferð. Í byrjun hafði ég samband við verkefnisstjórnann auk ferðamálafulltrúa Vestfjarða og þau bentu mér á hugsanlega viðmælendur. Eg safnaði einnig annarskonar gögnum sem ég fékk aðgang að með hjálp stjórnarfólks áhugamannafélagsins Víkinga á Vestfjörðum. Þar er um að ræða ljósmyndir, fundargerðir, auglýsingar, blaðgreinar og

² Hér er ekki rúm til að ræða ræða verufræðilega og þekkingarfræðilega stöðu gerendanetskenninga rinnar í þau. Hún er að sumu leyti óskýr og greina má mismunandi áherslur helstu höfunda (sjá t.d. Latour 1988, 1993; Law 1994; Law og Hassard 1999; Law og Mol 2001). Rauður þráður er

úrklippur, skissur og teikningar, tölvupósta, ræður og kynningarefni.

Sagan sem hér er sögð er sett fram í þremur þáttum. Í fyrsta þætti er gerð grein fyrir tilkomu verkefnisins. Annar þáttur fjallar um stofnun áhugamannafélagsins. Þriðji þáttur snertir ákveðinn hluta af staðsetningarvinnu Víkinga á Vestfjörðum, þ.e. uppbyggingu á úthátíðarsvæði í víkingastíl á Þingeyri. Þeir eru allir um tengslagjörðir sem hafa nettengt hreyfanleika fólks, efnis, fjármagns, tákna og ímynda yfir tíma og rúm og þannig lagt til við staðsetningu verkefnisins um Gísla sögu á Þingeyri. Hér er því einnig um frásögn um staðarsköpun Þingeyrar að ræða; hreyfingu og þá um leið skipun Þingeyrar sem staðar og samfélags sem mögulegs ferðamannastaðar.

DESTINATION – VIKING

Verkefnið *Destination – Viking: Sagalands: Sagas and Storytelling*, eins og það heitir fullu nafni, er styrkt af Evrópusambandinu í gegnum svokallaða Norðurslóðaáætlun Interreg IIIB (NPP). Í því eru 18 þátttakendur frá sex löndum: Íslandi, Grænlandi, Færeyjum, Noregi, Svíþjóð og Skotlandi. Þar fyrir utan taka aðilar frá Mön og Kanada þátt. Verkefnið er það fyrsta innan vébanda NPP sem hefur íslenskan verkefnisstjóra, Rögnvald Guðmundsson. Það var skipulagt til þriggja ára, frá janúar 2003 til desember 2005.

Á tíunda áratugnum vann Rögnvaldur að þróunarverkefnum í ferðapjónustu sem byggðu m.a. á víkingaþema og Íslendingasögunum. Í kringum árpúsundaskiptin hafði hann samband við NORA³ til að kanna möguleika á stuðningi við þróunarverkefni í sögutengdri ferðapjónustu. NORA féllst ekki á að styrkja nýtt verkefni á þessu sviði en samþykkti að gera Rögnvald að fulltrúa sínum í öðru verkefni sem þá þegar var verið að vinna að. Það hét *The North Sea Legacy*, og var styrkt af Evrópusambandinu. Hlutverk Rögnvalds var að fylgjast með framgangi

þess fyrir hönd NORA. Norðmaður að nafni Geir Sør Reime hafði veg og vanda af hönnun og framkvæmd verkefnisins. Þegar á leið byrjuðu Rögnvaldur og Geir að leggja drög að framhaldsverkefni. Hugmyndir voru uppi um að skipuleggja fjögur verkefni, í Norðvestur-Evrópu, í kringum Eystrasaltíð, á Norðursjávarsvæðinu og á norðlægum jaðarsvæðum. Tvær af fjórum umsóknum til NPP Interreg IIIB áætlunarinnar báru árangur, þ.e. *Destination – Viking: Baltic stories* og *Destination – Viking: Sagalands*. Geir Sør er ráðgjafi fyrir bæði verkefni.

Norðurslóðaáætlun Evrópusambandsins var hleypt af stokkunum árið 2000. Ísland varð ekki aðili fyrr en vorið 2002, þegar Grænland, Færeyjar og Noregur voru öll orðin aðilar að áætluninni. Rögnvaldur og Geir voru þó að vinna að undirbúningi verkefnisins þegar í byrjun árs 2002. Þeir höfðu samband við hugsanlega þátttakendur og veðjuðu á að Alþingi myndi samþykkja aðild Íslands að áætluninni. Í þessu sambandi rifjar Rögnvaldur upp:

...og ég tók nú eiginlega sénsinn á því að, ég var búinn að fréttu það að þetta yrði örugglega samþykkt á þinginu þannig að ég boðaði til fundar á Íslandi í þessu verkefni í maí. Og sama daginn sem að fólkíð lenti hér á Íslandi þá var þetta samþykkt formlega á Alþingi.

Á þessum tímamarki voru flestir þeir sem síðar urðu aðilar að verkefninu búnir að gefa vilyrði fyrir þátttöku sinni. Ástæða þess að Rögnvaldur og Geir tóku áhættuna og boðuðu fólk til Íslands þó að landið væri ekki enn orðið formlegur aðili að NPP var að þeir vildu ljúka umsókninni sem fyrst til að geta sótt um eins fljótt og hægt væri. Þessi ráðagerð heppnaðist, þar sem þeir voru með þeim fyrstu frá Íslandi sem sendu umsókn til NPP. Verkefnið fékk fullan styrk, þ.e. 60% af áætluðum kostnaði.

Segja má að á þessu stigi hafi verkefnið mótast í gegnum tengslanet þar sem gagnkvæmni, traust og félagslegur auður

³ NORA er skammstöfun fyrir Norrænu Atlantsnefndina. Hún heyrir undir Norrænu ráðherranefndina og er hluti af norrænu samstarfi um byggðamál og svæðasamstarf. Starfssvæði NORA er Ísland, Grænland, Færeyjar og strandhéruð Noregs. Þó róttæk endurhugsun á því hvað markmið rannsókna á að vera, þ.e. hvað telst til niðurstaðna. Gerendanetskenningin leggur höfuðáherslu á lýsingu og leitast ekki við að einfalda eða hreinsa gruggugann veruleikann.

skiptu miklu máli. Þetta átti ekki síst við á Íslandi þar sem Rögnvaldur er vel þekktur á sviði ferðamála og hefur aðgang að viðfeðmu neti félagslegra tengsla. Rögnvaldur og Geir nýttu sér óformleg tengslanet sín mjög til að safna þátttakendum í verkefnið. Þannig kom það til með Dorothee Lubecki (Dóru), ferðamálafulltrúa Vestfjarða, sem einn daginn fékk símtal frá Rögnvaldi þar sem hann kynnti verkefnishugmyndina fyrir henni.

VÍKINGAR Á VESTFJÖRÐUM

Fólk á Vestfjörðum hefur orðið að takast á við miklar samfélagslegar sviptingar síðustu ár í kjölfar breytinga á fiskveiðistjórnun og tækninýjunga í sjávarútvegi. Atvinnulíf er einhæft og hefur verið nánast stöðugur brottflutningur fólks af svæðinu síðan um miðbik 20. aldar. Lítið er til ferðaþjónustu sem einnar leiðar til eflingar atvinnulífs. Dóra er frá Þýskalandi og hefur unnið sem ferðamálafulltrúi Vestfjarða síðan 1996. Strax í upphafi starfs síns fann hún að Gísla saga er mjög lifandi og nálæg mörgum íbúum svæðins. Síðan hefur hún haft áhuga á þróun sögutengdrar ferðaþjónustu, þar sem Gísla saga væri miðlægur þáttur, enda er hún ein af þekktari Íslendingasögnum bæði innanlands og erlendis. Það var þó lítið um aðgerðir á þessu sviði fram til ársins 1999.

Fyrsta skrefið í átt að sögutengdri ferðaþjónustu á svæðinu var tekið í gegnum aðra tengingu við Þýskaland. Árið 1999 var þýskur háskólanemi, Kerstin Bürling, að vinna að meistaraaritgerð sinni. Hún fékk styrk frá Leonardo-áætlun Evrópusambandsins til þess að vinna sumarlangt á Íslandi, í og með að tilstuðlan Dóru. Verkefni hennar fjallaði um möguleikana til að koma á fót sögutengdri ferðaþjónustu og sérstaklega hvernig væri hægt að nota Gísla sögu í þeim tilgangi. Í tengslum við ritgerðarvinnuna héldu þær Kerstin og Dóra nokkra fundi með íbúum á slóðum Gísla sögu, auk þess sem að í lokin kynnti Kerstin afrakstur vinnu sinnar á opnum fundi á Þingeyri. Ritgerð hennar

hefur verið hugmyndabrunnur um hvernig hægt sé að tengja saman söguna um líf og örlög Gísla Súrssonar við ferðaþjónustu (Guðfinna Hreiðarsdóttir 2004).

Fleiri mikilvægir gerendur eru í sögunni en Dóra og meistaraaritgerð Kerstin. Þrír þeirra skipta sérstöku máli í þessu samhengi. Fyrstan má nefna Þóri Guðmundsson. Hann er frá Þingeyri og vinnur hjá sveitarfélaginu Ísafjarðarbæ, en hefur einnig verið svæðisleiðsögumaður síðan 1994. Á þeim tíma byrjaði hann að hugsa um hvernig hægt væri að skipuleggja ferðir um söguvið Gísla sögu og varð brátt nokkurs konar sérfræðingur í sögunni. Í gegnum árin hefur hann af og til farið með hópa ferðafólks og einnig skólanemendur um söguviðið. Annar mikilvægur þátttakandi í gerendaneti verkefnisins er Þórhallur Arason. Hann flutti til Þingeyrar í lok tíunda áratugarins vegna vinnu sinnar. Hann á ættir sínar að rekja til staðarins en hafði aldrei búið þar áður en hann flutti.

Síðast en ekki síst er sjálfur Gísli Súrsson lykilgerandi í verkefninu. Hann er löngu látinn – eins og frægt er orðið – en hefur lifað áfram í gegnum söguna og ekki síður í menningarlandslaginu á svæðinu. Söguvið Gísla sögu nær yfir fremur lítið og afmarkað landsvæði. Helstu atburðir sögunnar, sem leiða til þess að Gísli verður útlagi, eiga sér stað í Haukadal í Dýrafirði, skammt frá Þingeyri. Þaðan teygir söguþráðurinn sig suður eftir Vestfjörðum og endar í Geirþjófsfirði, sem var eyðifjörður á tíma Gísla, rétt eins og nú. Nærvera Gísla í landslaginu er sterk. Mörg örnefni vísa í söguna og í henni sjálfri er staðháttum lýst svo nákvæmlega að auðvelt er að fylgja henni í landslaginu. Í þessu sambandi skrifar Þórir Guðmundsson (2004):

Í Haukadal í Dýrafirði er sem moldin tali til manns og endursegi söguna við hvert fótspor. Öll gömlu kennileitin og örnefni eru þar á sínum stað s.s. Haukadalsós þar sem sagan hefst á Íslandi og Þorbjörn Súr kom að landi, Sæból, Hóll, Nefstaðir, Annmarkastaðir, Orrastaðir og Saltnes. Sagan fer svo vel með öll örnefni að hafi ferðamaður með sér Gíslasögu og lesi upp úr henni, þá snýr hann

sér ósjálfrátt og horfir í rétta átt á þann stað sem bókin segir frá.

Gísli hefur ekki setið fastur í landslaginu. Hann hefur ferðast um og tengst víða í gegnum söguna, sem hefur verið þýdd á önnur tungumál og er enn sem komið er nánast eina Íslendingasagan sem hefur verið kvikmynduð. Þar fyrir utan hefur Gísli Súrsson fléttast inn í líf þúsunda íslenskra grunnskólanema, sem helsti fulltrúi Íslendingasagnanna í námsefni grunnskóla áratugum saman.

Við skulum hverfa aftur að þeim tíma þegar Rögnvaldur hringdi til Dóru. Það er í byrjun árs 2002. Á þeim tíma er hann talsmaður fyrir mögulegt tengslanet um þróun í ferðaþjónustu og þarfnast þátttakenda til að láta það rætast. Dóra tekur vel í verkefnishugmyndina enda með áhuga á málefnum auk þess að hafa meistararitgerð Kerstin undir höndum og þar með ákveðna hugmyndavinnu fyrirbyggjandi. Það er ennþá engin tenging við Þingeyri nema í gegnum sögupersónuna Gísla Súrsson. Hann er samtvinnaður landslaginu og hefur þar af leiðandi nokkurs konar „fjarstadda nærveru“ á svæðinu. Sú nærvera sem hann veitir í dag byggir á fjarveru hans. Í þessari mynd er hann þýddur inn í verkefnisumsóknina sem fulltrúi svæðisins; hann er fulltrúi Þingeyrar sem mögulegs staðar til þróunar sögutengdrar ferðaþjónustu.

Þegar það lá fyrir í lok árs 2002 að *Destination – Viking: Sagalands* verkefnið fengi styrk frá NPP stóð Dóra frammi fyrir því að flytja verkefnið frá skrifstofu sinni til Þingeyrar. Með orðum gerendan etskenningarinnar fékk Dóra lykilhlutverk í þýðingu verkefnisins. Hún byrjaði á að halda kynningarfund á Þingeyri þar sem hún kynnti verkefnið almennt og athugaði áhuga fólks á að læra ýmiskonar víkingahandverk. Sterk handverkshefð er á Þingeyri og því fannst henni það liggja fremur beint við að þetta væri heppileg nálgun að verkefninu. Góð mæting var á fundinn og eftir eitt námskeið í spjaldvefnaði var haldið saumanámskeið. Hugmyndin var að fólk lærði að sauma víkingabúninga sem gætu nýst í verkefnið. Í allt byrjuðu um 30 manns

að sauma víkingabúninga, sem jafngildir um 10% af íbúum Þingeyrar.

Þórhallur og Þórir voru meðal þeirra sem byrjuðu að sauma og eins og Þórhallur útskýrir þá var saumaskapurinn grunnurinn að framhaldinu:

...það má segja það að ef að fólk er til í að leggja það á sig að sauma á sig búninga, því það er ekkert smá mál skal ég segja þér, það er handavinna, að það fóru margar belgar í þetta og svo einhver heimavinna líka, að þá var það nokkuð svona trúverðugur malikvarði á það hvort fólk væri alvara með þessu eða ekki. En eins og ég segi, 10% íbúanna fóru í þetta, sem samsvarar því að um 9000 manns væru að sauma víkingabúninga í Reykjavík. (hlátur).

Rétt eins og að nærvera Gísla er mikilvæg til að tengja verkefnishugmyndina landsvæðinu er svo almenn þátttaka lykilaatriði ef takast á að tvinna verkefnið saman við samfélagið á staðnum, gera það að raunhæfum möguleika ef svo má segja.

Jafn hversdagsleg athöfn og það að sauma hafði að minnsta kosti tvennskonar samofnar afleiðingar í för með sér. Í fyrsta lagi skapaði hún áþreifanlega skuldbindingu við verkefnið rétt eins og Þórhallur hnykkir á hér að ofan. Áhugi fólksins sem tók þátt í saumaskapnum var þýddur yfir í fatnað og handverk og þannig gefinn efnislegur stöðugleiki. Líta má á fötin sem voru saumuð sem afleiðingar og þar með birtingarmynd gerendanets sem hefur getu til að véla gerendur, sem eru tilbúnir til að þoka staðsetningu verkefnisins á Þingeyri áfram, til fylgis við sig. Þetta skipti miklu, því þrátt fyrir að *Destination – Viking: Sagalands* fengi fullan styrk frá NPP þá hefur ekki verið um mikla fjármuni að ræða fyrir hvert einstakt verkefni. Gísla sögu verkefnið fær um það bil eina milljón íslenskra króna til framkvæmda á ári. Þessi nýsköpun á sviði ferðaþjónustu á Þingeyri skiptir því litlu fyrir einstaklinga þar í hagrænu tilliti, í það minnsta nú í byrjun. Forsenda þess að láta verkefnið rætast var því að skapa nokkurs konar borgaralega samhyggð og ýta undir skilning á því sem menningar- og samfélagslegu verkefni. Dóra, Þórir og Þórhallur eru sammála um að mikilvægi

verkefnisins sé fyrst og fremst fólgið í því að þjappa fólki saman og skapa vettvang til ákveðinnar afþreyingar.

Í öðru lagi skapaði saumaskapurinn samræðuvettvang um verkefnið og hugsanlegar leiðir til þróunar í ferðaþjónustu á svæðinu almennt. Á þann hátt má segja að verkefnið hafi fengið aðgang að svæðinu í gegnum fólkið sem tók þátt. Þátttakendur lögðu til frásagnir af svæðinu, landslaginu og sögunni, auk hugmynda um sögutengda ferðaþjónustu. Í gegnum samræður og handverksvinnu, hversdagslegar gjörðir saumaskaparins, lögðu þátttakendur grunninn að annarskonar frásögn af staðnum Þingeyri. Í þessu ferli féll fortíð saman við nútíð, þar sem hugmyndir um menningu fólks á landnáms og þjóðveldisöld (fatnaðurinn), þekking á sögu og landslagi og margskonar tengsl þátttakenda voru tvinnuðar saman við hugmyndir um þróunarverkefni í ferðaþjónustu á svæðinu. Þetta var þýðingar- og skipunarferli sem leiddi til þess að brotakenndar útlínur nýrrar mögulegrar verðandi komu fram. Um leið er ljóst að þýðingarferlið gerðist ekki lengur fyrir tilstuðlan eins þýðanda, Dóru, heldur var sameiginleg afurð margleitra gerenda.

Í framhaldinu var myndaður fimm manna hópur til að ræða um mögulegar aðgerðir í tengslum við Gísla sögu verkefnið. Þórhallur var meðal þátttakenda í hópnum, sem skilaði af sér skýrslu vorið 2003. Í henni eru hugmyndir skilgreindar, mögulegar aðgerðir ræddar og áætlanir og stefnumótun settar fram. Megin tillaga hópsins var að stofna ætti áhugamannafélag sem hefði það að markmiði að vinna að sögutengdri ferðaþjónustu á svæðinu. Því má segja að hugmyndaskýrslan fæli í sér drög að upprisu nýs gerenda – félagsins Víkinga á Vestfjörðum. Hún staðsetti hann í tengslum við almenna þróun í ferðamennsku með því að ræða hugsanlegt hlutverk félagsins í ferðaþjónustu í framtíðinni. Frá byrjun höfðu ráðagerðir hópsins breiðari skírskotun

en hugmyndir *Destination – Viking: Sagalands* verkefnisins. Það er neistinn sem tendraði hugmyndir um víðfeðmari aðgerðir⁴. En skýrslan var á þessum tíma enn aðeins skýrsla. Hún þarfnadist frekari stöðugleika eða festu til að verða gerendanet sem gæti þýtt mismunandi hreyfanleika sem væru nauðsynlegir fyrir staðsetningu Gísla sögu verkefnisins á Þingeyri.

Sumarið 2003 leið tíðindalaust en um haustið var nauðsynlegur gjörningur til staðfestingar á lífi Víkinga á Vestfjörðum framkvæmdur. Stofnfundur Víkinga á Vestfjörðum var haldinn í Félagsheimilinu á Þingeyri. Lög, tilgangur og markmið félagsins voru samþykkt og fimm manna stjórn var kosin. Þórhallur, Þórir og Dóra voru öll kosin í hana og var Þórhallur valinn formaður. Gerandinn Víkingar á Vestfjörðum var nú upprisinn og tilbúinn til að vinna sér stöðu sem meginþýðandi Gísla sögu verkefnisins og sögutengdrar ferðaþjónustu almennt á svæðinu. Hann sameinaði krafta annarra og varð skipandi gerandi á þessu sviði; nokkurs konar þýðingarvél. Með tímanum hefur þessi gerandi þýtt æ fleiri inn í sitt eigið gerendanet og um leið hafa afleiðingar tengslagjörða hans komið fram. Þessar afleiðingar eru hluti af raungervingu Gísla sögu verkefnisins á svæðinu. Með öðrum orðum eru þær merki um að staðsetning þess er að rætast.

Stjórn Víkinga á Vestfjörðum hefur byggt á þeim hugmyndum sem voru settar fram í áður nefndri skýrslu og jafnframt þýtt hugmyndir frá *Destination – Viking: Sagalands* yfir í sína eigin áætlun. Stjórnin skissaði upp fjögur forgangsverkefni. Í fyrsta lagi að hanna, framleiða og setja upp söguskilti meðfram þjóðvegum á Vestfjörðum sem vísuðu til atburða í Gísla sögu. Í öðru lagi að hanna, framleiða og setja upp söguskilti meðfram gönguleið í Haukadal, helsta sögu sviði sögunnar, og þar með að skapa söguslóð í dalnum. Þessi tvö

⁴ Ekki virðist alltaf hafa verið vel skilgreint hversu stór þáttur *Destination – Viking: Sagalands* ætti að vera í vinnu Víkinga á Vestfjörðum. Innan stjórnar félagsins var tímabundinn misskilningur um þetta atriði.að vera, þ.e. hvað telst til niðurstaðna. Gerandanetskenningin leggur höfuðáherslu á lýsingu og leitast ekki við að einfalda eða hreinsa gruggugann veruleikann.

verkefni eru nátengdust þeim hugmyndum sem settar voru fram í *Destination – Viking: Sagalands* verkefninu og eru tilgreind innan ramma þess. Þriðja undirverkefni Víkinga á Vestfjörðum er að hanna og framleiða kort og bæklinga um svæðið og Gísla sögu Súrssonar. Í fjórða lagi var hugmyndin að skipuleggja og byggja upp útihátíðarsvæði í víkingastíl á Þingeyri. Líta má á þessi fjögur verkefni sem aðferðir til að staðsetja sögutengda ferðamennsku á og í kringum Þingeyri. Þetta staðsetningarferli breytir Þingeyri þar sem það leggur til við skipun og þar með verðandi staðarins. Hér að aftan mun ég lýsa einu þessara verkefna, byggingu Víkingabúðanna.

AÐFERÐ TIL STAÐSETNINGAR – VÍKINGABÚÐIRNAR

Víkingar á Vestfjörðum hófust þegar handa við byggingu Víkingabúðanna. Samkvæmt Þórhalli og Þóri lá það beint við. Síðustu sumur hefur verið haldin staðarhátíð á Þingeyri, Dýrafjarðardagar, og hefur aðstöðuleysi staðið henni fyrir þrifum. Hugmyndin um byggingu á útihátíðarsvæði var fyrst tengd víkinga- og söguþemanu í hugmyndavinnunni sem leiddi til stofnunar Víkinga á Vestfjörðum. Tvö atriði skiptu miklu máli um að strax var hafist handa við byggingu búðanna. Í fyrsta lagi var hagnaður frá síðustu hátíð sem félagið gat fengið að því tilskyldu að peningarnir yrðu notaðir til uppbyggingar aðstöðu fyrir hátíðina. Í öðru lagi þekkti Þórhallur landslagsarkitekt sem var tilbúinn til að taka þátt í verkefninu og vinna í byrjun í sjálfbóðaliðavinnu. Þar fyrir utan taldi stjórn Víkinga á Vestfjörðum að það væri mikilvægt að skapa eitthvað sjáanlegt svo fljótt sem auðið væri, það yki tiltrú fólks á verkefninu ef það sæi árangur í verki.

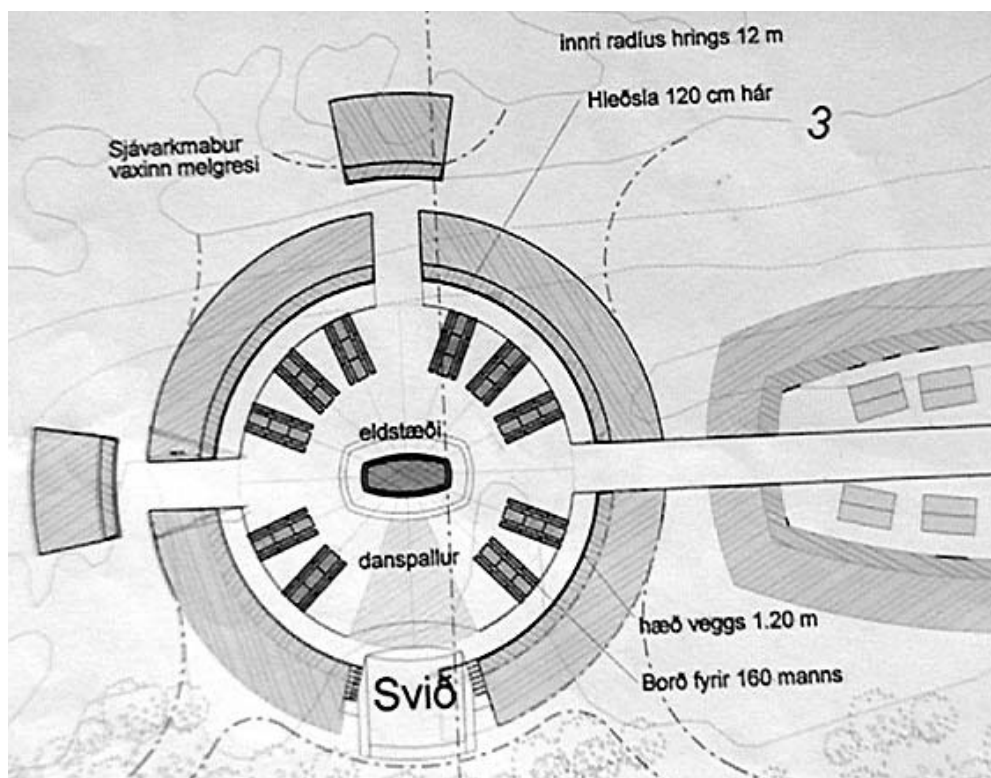
Arkitektinn heitir Samson og er einnig lærður garðyrkjumeistari. Hann býr og starfar í Reykjavík en er ættaður frá Þingeyri. Hann hefur mjög sterk persónuleg tengsl við staðinn þó hann hafi aldrei búið þar sjálfur. Hann sagði sjálfur að áhugi og velvilji hans gagnvart verkefninu byggðist ekki síst á því að hann hefði rætur á

staðnum. Sumarið 2003 var hann á Þingeyri að halda námskeið í garðyrkju. Hann hitti Þórhall og yfir kaffibolla í eldhúsinu hjá honum fæddist fyrsta hugmyndin að útihátíðarsvæði í víkingastíl. Í desember 2003, þegar stjórn Víkinga á Vestfjörðum hafði hist tvisvar, hafði Þórhallur þá þegar talað við hann um að skipuleggja svæðið og gera kostnaðaráætlun fyrir verkið.

Bygging búðanna var ekki fjármögnuð í gegnum *Destination – Viking: Sagalands* verkefnið og fékk Þórhallur það hlutverk að safna fjármagni til þess. Hann sendi styrkumsóknir til sveitarfélagsins Ísafjarðarbæjar og Ferðamálaráðs, auk nokkurra annarra sjóða. Umsóknirnar báru ágætan árangur og færðu verkefninu um 4 milljónir, eða um það bil fjórfalda þá upphæð sem berst frá *Destination – Viking: Sagalands* verkefninu árlega. Samson vann að hönnuninni og kláraði hana í tíma þannig að teikningar af svæðinu komust í lögbundið ferli hjá skipulagsnefnd sveitarfélagsins.

Víkingabúðirnar eru hringlaga (mynd 1) og að mestu hlaðnar með torfi og grjóti, en endum á hleðslunni er lokað með timbri. Innan hringsins eru borð og bekkir fyrir 300 manns, auk eldstæðis og 70 m² dansgólfs sem er fyrir framan yfirbyggt svið úr timbri. Yfirbyggingin sjálf er klædd kýrhúðum. Byrjað var að safna grjóti í hleðsluna í lok maí, meðal annars með aðstoð sjálfbóðaliða frá Reykjavík, og svæðið var tilbúið fyrir Dýrafjarðardaga fyrstu helgina í júlí 2004.

Spurður út í hönnunina á búðunum sagði Samson að hann hefði viljað skapa „víkingaanda“ í þeim. Grundvallarformið er hringurinn sem er bæði heiðið og frumkristið tákn, en einnig er vísað til hefðbundinna skálabygginga, ekki síst með eldstæðinu í miðju hringsins. Með byggingarefnum er gefin tilvísun til ákvedins tímabils en ekki verið að endurgera eitthvað eftir forskrift. Þetta var frumhugsunin, sem hélt sér frá upphafi. Í hönnunar- og sérstaklega byggingarferlinu breyttist útfærsla búðanna umtalsvert í gegnum tengslagjörðir mangleitra gerenda sem komu að byggingunni. Það má líkja þeim við samningaviðræður. Þessar

Mynd 1 Hluti teikninga af Víkingabúðum á Oddanum.

samningaviðræður og þær breytingar sem þær höfðu í för með sér voru nauðsynlegar til að hægt væri að ljúka hringnum og þýðingu hans á tilsettum tíma fyrir staðarhátiðina. Það er, þýðing frá skissum og teikningum til búðanna þar sem þær voru reistar á fjörukambi á Þingeyri, á stað sem heitir Oddinn (sjá svipmyndir af þýðingarferli Víkingabúðanna á myndum 1–3).

Eftirfarandi eru tvö stutt dæmi af byggingarferlinu sem varpa ljósi á áður nefndar samningaviðræður á milli mangleitra hluta gerendanetsins sem búðirnar eru afleiðing af. Í fyrsta lagi má benda á almennar og nánast stöðugar samræður á milli smiðanna sem unnu verkið, Þórhalls og Þóris fyrir hönd Víkinga á Vestfjörðum og Samsons. Smiðirnir – menn sem stjórnin treysti til að klára verkið í tíma – komu með ýmsar hugmyndir og tillögur um breytingar á búðunum, bæði hvað varðar byggingu og endanlegt útlit þeirra. Þórhallur staðfesti þeirra hlut í hönnun og byggingu búðanna með því að

segja að þær væru einnig hugverk þeirra. Allar breytingar sem einhverju skiptu fyrir útlit búðanna voru bornar undir Samson. Samkvæmt smiðunum var hann mjög opinn fyrir hugmyndum þeirra og tilbúinn til að hlusta og bregðast við þeirra rökum. Sameiginlegt álit þeirra var að ef Samson hefði ekki verið svo sveigjanlegur og fljótur til svara hefði byggingin tekið lengri tíma. Samson sagði að hann hefði viljandi hannað búðirnar frekar gróflega og þannig skapað rými til sveigjanleika við byggingu þeirra.

Annað og sértækara dæmi snýst um grjóthleðsluna í hringnum sjálfum. Hleðslumeistarar eru ekki margir á Íslandi. Stjórn Víkinga á Vestfjörðum fékk þá hugmynd að fá einn fremsta hleðslumeistara landsins til að koma og leiðbeina við hleðsluna. Hann var tilbúinn til þess, en gat ekki unnið eftir stífri tímaáætlun verkefnisins. Þó hann hefði síðar samband við smiðina og liti einnig á verkið þegar það var komið áleiðis þurftu smiðirnir að mestu að standa á eigin fótum. Þeir stóðu frammi fyrir

Mynd 2 Unnið að hleðslu Víkingabúðanna. (Ljósmynd: Þórhallur Arason)

töluverðu vandamáli. Grjótið sem var tiltækt á svæðinu var ekki sérstaklega gott hleðslugrjót. Það var lábarið fjörugrjót með ávöllum útlinum. Besta grjótið til hleðslu er hellulaga. Þess háttar grjóts var erfitt að afla. Það er að finna uppi á heiðum, en ekki í næsta nágrenni við Þingeyri. Smiðirnir, fjörugrjótið, stjórn Víkinga á Vestfjörðum, Samson og hleðslumeistarinn urðu að semja. Útkoman var hleðsluaðferð sem fjörugrjótið frá Dýrafirði var tilbúið til að setta sig við (mynd 2). Aðferðin fólst í að nota mold og torf til að gefa hleðslunni meiri stöðugleika. Í stað grjóthleðslu var endunum á hringnum, við innganga, lokað með timbri. Það kom þeim sjálfum á óvart hvað þessi aðferð var árangursrík og í rauninni mun fljótlegr en hefðbundin hleðsla þó hún sé ekki eins endingargóð.

Að sumu leyti væri hægt að segja að þessi dæmi séu um almenna skynsemi og sjálfsagðar, blátt áfram eða hversdagslegar aðgerðir. Vissulega eru þau um hversdagslegar gjörðir, en þær hafa ekki gengið eftir átakalaust. Það er ekki einfalt að staðsetja verkefni sem þetta og ná fram tilætluðum árangri. Í samhengi *Destination – Víking: Sagalands* verkefnisins er bygging

Víkingabúðanna í heild sinni dæmi um óvænta afleiðingu af þýðingarferli verkefnisins. Það sem dæmin undirstrika einnig eru þær margvíslegu gjörðir sem liggja að baki því sem við köllum yfirleitt almenna skynsemi. Þau sýna hvernig staðbundin (hag)þróun gengur fyrir sig í gegnum hversdagslegar gjörðir og tengsl margleitra gerenda. Samningaviðræðurnar sem eiga sér stað tengjast þesskonar gerendum. Þær draga fram hvernig hugmynd að hönnun framkallast ekki í fullkominni mynd sem mannvirki á yfirborði ákveðins staðar heldur breytist í sköpunarferli sínu. Hún er þýdd, henni er þokað áfram og hún byggð upp í gegnum skipun fjölmargra parta. Þetta er ekki ein heildræn virknisleg skipun, heldur brotkennt ferli sem fléttar saman margleita gerendur í gegnum tíma og rými. Grjóthleðslan er dæmi um hvernig útlit hlutar verður til í gagnkvæmri eða samtvinnuðri breytni margleitra gerenda, sem dveljast í sama umhverfi, í sömu veröld (Ingold 2000). Grjótið hefur ekki aðeins áhrif á verklag smiðanna heldur breytir það áætluðu útliti Víkingabúðanna og þannig leysist aðskilnaður náttúru og samfélags upp.

Mynd 3 Samkoma í Víkingabúðum. (Ljósmynd: Gunnar Þór Jóhannesson)

Víkingabúðirnar eru ein afurð margleits gerendanets Víkinga á Vestfjörðum. Þær eru myndbirting tengslagjörða sem leggja til við sköpun eða verðandi Þingeyrar sem staðar á mjög efnislegan hátt. Þær eru ekki aðeins torf og grjót heldur einnig frásögn um þessa sömu verðandi, um möguleika, vonir og áætlanir, til dæmis um hvernig Víkingabúðirnar munu tvinnast saman við samfélagið í framtíðinni. Margir tala um Víkingabúðirnar sem félagsheimili. Þeim er lýst sem allsherjar samkomustað fyrir allt þorpið (mynd 3), fyrir ættarmót og afmæli, fyrir ferðafólk af tjaldstæðinu og að sjálfsögðu fyrir Víkinga.⁵ Notkun Víkingabúðanna á eftir að mótast, rétt eins og Þingeyri sem staður heldur áfram að gerast. Verkefnið hefur hnikað staðnum, en framundan eru margar mögulegar leiðir sem þurfa ekki að útiloka hver aðra.

LOKAORÐ

Þessi grein hófst með stuttri umfjöllun um hvernig hefðbundin nálgun hagrænnar

landfræði hefur verið tekin inn í rannsóknir á þróun ferðaþjónustu innan ferðamálafræða. Hugtakið staður þjónaði sem bakgrunnur fyrir umræðuna, sem leiddi í ljós vandkvæði hvað varðar skilning hagrænnar landfræði á staðarhugtakinu og þá um leið á þróunarferlum ferðaþjónustu. Innan ferðamálafræða er ný nálgun að ferðamennsku, stað og ferðaþjónustu óðum að vinna sér sess. Hún leggur áherslu á gjörðir og gjörninga, þ.e. hvernig gerendur framkvæma gjörðir sem skapa og endurskapa líf þeirra og aðstæður. Þessi nálgun byggir á tengslahyggju, sem veitir möguleika á öðrum skilningi á stað og staðbundinni þróun. Í greininni eru færð rök fyrir að skilja eigi stað sem afurð tengslagjörða og í því sambandi er því haldið fram að gerendanetskenningin geti veitt innsýn í hvernig þróun eða skipun ferðaþjónustu á sér stað og hvernig þróunarverkefni í ferðaþjónustu eru staðsett.

Kenningin um gerendanet grundvallast á efnislegri tengslahyggju og hefur því

⁵ Bygging fyrsta hluta Víkingabúðanna tók um mánuð. Sumarið 2004 og veturinn 2005 var unnið að framtíðarskipulagi svæðisins. Annar áfangi búðanna var reistur sumarið 2005 og jafnframt var haldið áfram hugmyndavinnu og skipulagi á svæðinu í kringum búðirnar.

svigrúm fyrir þann hreyfanleika sem felst í að skilja stað sem verðandi afurð tengslagjörða. Hún bætir einnig sínum eigin sérkennum við þá mynd sem er dregin upp með almennri tengslahyggi. Í fyrsta lagi undirstrikar þessi nálgun margleita gerendur. Öll breytni er tvinnuð saman í gegnum margleit tengslanet yfir tíma og rúm. Eitt fer með öðru; náttúra, samfélag, tækni, ímyndir og orðræður. Lykilhugtak í þessu ferli er þýðing. Þýðing dregur fram í dagsljósið þá vinnu og þær gjörðir sem felast í hverskonar skipan, hvort sem þar er um að ræða að skrifa verkefnisumsókn, vinna verkefnishugmynd fylgi eða að reisa hring úr torfi og grjóti.

Í öðru lagi – og þessu nátengt – veitir gerendanetskenningin möguleika á að nálgast gruggugar aðstæður sem einkennast af hreyfanleika og óreiðu fremur en reglu og stöðnun. Hugmyndin sem liggur að baki er að ef veröldin er gruggug, þá veita hreinlegar og einfaldandi kenningar okkur ekki endilega betri skilning á henni. Gerendanetskenningin gerir þó ekki lítið úr mikilvægi stöðugleika og endingu tengsla. Þó að verufræði hennar sé í grundvallaratriðum flöt er veröldin sem við lifum og reynum á okkur sjálfum hvern dag það ekki. Ekki eru allir jafnir. Ákveðin gerendanet skipta meira máli en önnur. Um leið er ljóst að staðir skipta máli. Þó að allt fram streymi er ekki þar með sagt að það geri það á jöfnum hraða. Skipan er sköpuð og verkefni eru staðsett í misjafnlega endingargóðum tengslum, en aldrei á endanlegan hátt. Endingargóð tengsl skipta án efa máli fyrir nýsköpun, en þau þurfa hreint ekki að byggja á rýmislegri nálægð. Það eru heldur ekki aðeins félagslegir og menningarlegir þættir sem skipta máli. Efnislegir þættir, tækni, vélar, mold og fjörugrjót geta til að mynda verið nauðsynlegir aðilar að endingargóðum tengslum og þar með að árangursríkum þróunarverkefnum og stöðugri verðandi staðar.

Í seinni hluta greinarinnar var hin fræðilega umfjöllun sett í samhengi við frásögn af staðsetningu og skipan

þróunarverkefni í ferðaþjónustu á slóðum Gísla sögu Súrssonar. Hún spannar þýðingarferli sem nær frá styrkumsókn *Destination – Viking: Sagalands* til NPP-áætlunarinnar til framkvæmda Víkinga á Vestfjörðum á sviði sögutengdrar ferðaþjónustu. Frásögnin undirstrikar hvernig staður verður til í gegnum tengsl og tengslagjörðir. Sú þróun í ferðaþjónustu sem er að eiga sér stað á og í kringum Þingeyri er hvorki spunnin upp innan afmarkaðs staðar eða tekin í heilu lagi utan frá. Því síður er hún óháð náttúrulegum aðstæðum og menningarlandslaginu á svæðinu. Kveikjan að framkvæmdum Víkinga á Vestfjörðum er verkefnavinna og umsókn Rögnvaldar og Geirs til NPP. Eða hvað? Það væri líka hægt að segja að byrjunin felist í meistaraaritgerð Kerstin, í áhuga Dóru á málefnum eða lífi og örlögum Gísla Súrssonar. Okkar er valið, eða mitt öllu heldur, og það gerir þessa grein að órjúfanlegum hluta af því gerandaneti sem hún leitast við að lýsa. Hver sem byrjunin er breytir það ekki því að rauði þráðurinn eru þær gjörðir sem leiða til þess að *Destination – Viking: Sagalands* verkefnið rætist á Þingeyri. Þær eru birtingarmyndir skipunar- og samsetningarferlis verkefnisins.

Þessar mögulegu nálganir varpa ljósi á að skipun verkefnis sem þessa er hvorki línulegt ferli né virknislegt tengslanet þar sem einstakir þættir eru tengdir og framkalla fyrirframhannaða niðurstöðu. Skipunarferlið er flóknara en svo og gerist á mörgum stöðum á mismunandi tímum. Skipunarferlið sjálft er margleitt tengslanet sem spinnur fólk, efni, tækni, ímyndir og orðræður saman yfir tíma og rými. Þau þrjú stig þýðingarferlis Gísla sögu verkefnisins sem rædd voru hér að framan draga fram hvernig ólíkir en samtengdir þættir skipta máli fyrir framgang verkefnis sem þessa. Hér er um að ræða kokkteil félagslegra tengsla, handverks, hugmynda, tækni, efnis og þekkingar sem er tilkominn vegna þýðingarvinnu margleitra gerenda. Afleiðingin er að hugmynd er orðin að veruleika.

Sú röð þýðinga sem hér var gerð grein fyrir hefði litla merkingu ef litið væri á stað sem skýrt afmarkað svæði eða ílát. Þýðingarferlið sem lýst var leysir jafnframt upp þann ramma sem gjarnan er notaður til að greina mikilvæg tengsl fyrir nýsköpun og staðbundna þróun. Með kenningunni um gerendanet koma fram mun margslungnari og margleitari tengsl og gerendur en tvíhliða sýn á sterk/staðbundin og veik/óstaðbundin tengsl veitir möguleika á. Ekki svo að skilja að ákveðin einkenni tengsla skipti ekki sérstöku máli. Gerendanetskenningin útilokar ekki að sum tengsl séu að minnsta kosti stundum mikilvægari en önnur og því gæti næsta skref greiningarinnar snúið að því að lýsa ákveðnum tengslaháttum, eða mismunandi skipan tengslagjörða sem gætu haft ólíku hlutverki að gegna fyrir þróun í ferðaþjónustu.

Berlega kemur í ljós að það er ekki auðhlaupið að því að staðsetja ferðaþjónustu. Það krefst vinnu, skuldbindingar, úthalds og gjörnings margskonar gerenda. Staðir eru ávallt verðandi. Þeir eru gerðir stöðugir með ákveðinni skipan af og til og ferðast á mismunandi hraða með nettengdum gjörðum margleitra gerenda. Þannig er hægt að segja að þeir séu endingargóðir, en ekki ætti að hugsa um þá sem endanlega áfangastaði. Þeir eru alltaf á hreyfingu. Þróun í ferðaþjónustu á hlut að þeirri hreyfingu; hún er hluti af verðandi staða og getur á þann hátt opnað þeim mögulegar leiðir.

Þakkir

Ég vil þakka nafngreindum viðmælendum í texta fyrir yfirlestur og gagnlegar athugasemdir við þessa grein. Jafnframt vil ég þakka tveimur ónafngreindum ritrýnendum og ritstjóra fyrir mjög gagnlegar athugasemdir. Efni greinarinnar er að sjálfsögðu á ábyrgð höfundar.

HEIMILDIR

Alþingi 2002: *Tillaga til þingsáhyktunar um stefnu í byggðamálaum fyrir árin 2002-2005* (Þskj. 843). Reykjavík: Alþingi.

- Bathelt, H., A. Malmberg og P. Maskell. 2004: Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28(1): 31–56.
- Brown, S. D. 2002: Michel Serres: science, translation and the logic of the parasite. *Theory, Culture & Society*, 19(3): 1–27.
- Bygðastofnun 1999: *Bygðir á Íslandi: Aðgerðir í byggðamálaum*. Sauðárkrúkur. Bygðastofnun.
- Bærenholdt, J. O., M. Haldrup, J. Larsen, og J. Urry 2004: *Performing Tourist Places*. Aldershot: Ashgate.
- Callon, M. 1991. Techno-economic networks and irreversibility. Í: J. Law (ritstj.), *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*. London og New York: Routledge. Bls. 132–164.
- Callon, M. og B. Latour 1981. Unscrewing the big Leviathan: How actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so. Í: K. Knorr-Cetina og A.V. Cicourel (ritstj.), *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro- and Macrosociologies*. Boston: Routledge & Kegan Paul. Bls. 277–303.
- Cloke, P. og O. Jones 2004: Turning in the graveyard: trees and the hybrid geographies of dwelling, monitoring and resistance in a Bristol cemetery. *Cultural Geography*, 11: 180–208.
- Coleman, S. og M. Crang (ritstj.) 2002: *Tourism: Between Place and Performance*. New York og Oxford: Berghahn Books.
- Edensor, T. 2000: Staging tourism: tourists as performers. *Annals of Tourism Research*, 27(2): 322–344.
- Edensor, T. 2001: Performing tourism, staging tourism: (re)producing tourist space and practice. *Tourist Studies*, 1(1): 59–81.
- Emirbayer, M. 1997: Manifesto for relational sociology. *American Journal of Sociology*, 103(2): 281–317.
- Foucault, M. 1995: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (þýð. A.M. Sheridan). New York: Vintage Books.
- Foucault, M. 2003: *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception* (þýð. A.M. Sheridan). London: Routledge.

- Grabher, G. 2004: Learning in projects, remembering in networks? Communitality, sociality, and connectivity in project ecologies. *European Urban and Regional Studies*, 11(2): 103–123.
- Granovetter, M. 1973: The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360–1380.
- Guðfinna Hreiðarsdóttir 2004: Nýtt víkingatímabil hefst í Dýrafirði. *Morgun-blaðið*, 19.5.2004.
- Haldrup, M. og J. Larsen 2003: The family gaze. *Tourist Studies*, 3(1): 23–45.
- Hetherington, K. 1997. In place of geometry: the materiality of place. Í: K. Hetherington og R. Munro (ritstj.), *Ideas of Difference: Social Spaces and the Labour of Division*. Oxford: Blackwell. Bls. 183–199.
- Hjalager, A.-M. 2000: Tourism destination and the concept of industrial districts. *Tourism and Hospitality Research*, 2(3): 199–213.
- Ingold, T. 2000. Making culture and weaving the world. Í: P. M. Graves-Brown (ritstj.), *Matter, Materiality and Modern Culture*. London og New York: Routledge. Bls. 50–71.
- Ioannides, D. og K.G. Debbage (ritstj.) 1998: *The Economic Geography of the Tourist Industry: A Supply-side Analysis*. London og New York: Routledge.
- Johnston, R.J., D. Gregory, G. Pratt og M. Watts (ritstj.) 2000: *The Dictionary of Human Geography* (4. útg.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Larsen, J. 2004. *Performing Tourist Photography* (PhD–study). Roskilde: Roskilde University.
- Latour, B. 1988. The politics of explanation: an alternative. Í: S. Woolgar (ritstj.), *Knowledge and Reflexivity: New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. London: Sage. Bls. 155–176.
- Latour, B. 1991. Technology is society made durable. Í: J. Law (ritstj.), *A sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination*. London og New York: Routledge. Bls. 103–131.
- Latour, B. 1993: *We Have Never Been Modern* (þýð. C. Porter). Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. 1999. On recalling ANT. Í: J. Law og J. Hassard (ritstj.), *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers. Bls. 15–25.
- Law, J. 1986. On the methods of long-distance control: vessels, navigation and the Portuguese route to India. Í: J. Law (ritstj.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge*. London, Boston og Henley: Routledge & Kegan Paul. Bls. 234–263.
- Law, J. (ritstj.) 1991: *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*. London og New York: Routledge.
- Law, J. 1994: *Organizing Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Law, J. 1997. *Traduction/Trabison: Notes on ANT*. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/stslaw2.html>. Lancaster: Department of Sociology, Lancaster University. (Skoðað 16. október 2003)
- Law, J. og J. Hassard (ritstj.) 1999: *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Law, J. og A. Mol 2001: Situating technoscience: an inquiry into spatialities. *Environment and Planning D: Society and Space*, 19(5): 609–621.
- Leiper, N. 1993: Industrial entropy in tourism systems. *Annals of Tourism Research*, 20: 221–226.
- Maskell, P., H. Eskelinen, I. Hannibalsson, A. Malmberg og E. Vatne 1998: *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development: Specialisation and prosperity in small open economies*. London: Routledge.
- Pavlovich, K. 2003: *The evolution and transformation of a tourism destination network: the Waitomo Caves*, New Zealand. *Tourism Management*, 24: 203–216.
- Sheller, M. og J. Urry 2004. Places to play, places in play. Í: M. Sheller og J. Urry (ritstj.), *Tourism Mobilities: Places to Play, Places in Play*. London & New York: Routledge. Bls. 1–10.
- Smith, S.L.J. 1993: Return to the supply-side. *Annals of Tourism Research*, 20: 226–229.
- Thrift, N. 1999. Steps to an ecology of place. Í: D. Massey, J. Allen og P. Sarre (ritstj.), *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press.

Tinsley, R. og P. Lynch 2001: Small tourism business networks and destination development. *Hospitality Management*, 20: 367–378.

World Tourism Organization 2005: 2004: An excellent year for tourism, but with a tragic end. *WTO World Tourism Barometer*, 3(1).

Yeung, H.W. 2005: Rethinking relational economic geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(1): 37–51.

Þórir Örn Guðmundsson 2004: Útdráttur úr Gísla sögu Súrssonar og lýsing á sögusviði hennar (óútgefið handrit).